

А вецер свішча... стогне... плача... Снег беліць родныя загоны, Мароз-траскун па полі скача, Ён не здагоніць [2, с. 41];

– параўнанні:

Я ўвесь агонь душы сваёй сабраў І, *як таварыша, як друга, як героя*, – Цябе, прыгожую, у песнях цалаваў [9, с. 72].

Такім чынам, ампліфікацыя як фігура паўтору ў мове твораў паэтаў-маладнякоўцаў садзейнічае стварэнню напружанасці выкладу, хуткасці, імклівасці выражэння думкі, паглыбленню зместу, павелічэнню эмацыянальнай афарбоўкі і ўзмацненню выразнасці выказвання. Яна дазваляе перадаць дынамізм апавядання, спосаб ажыццяўлення дзеяння, інтэнсіўнасць яго працякання, хуткую змену падзей, розныя якасці, уласцівасці прадметаў, іх разнастайнасць, паказаць багаты спектр эмацыянальна-псіхічнага стану чалавека.

Літаратура

1. Станкевіч, А.А. Рыторыка: вучэб. Дапам. / А.А. Станкевіч. – Мінск: РІВШ, 2010. – 316 с.
2. Чарот, М. Вершы / М. Чарот. – Мінск: Беларусь, 1967. – 148 с.
3. Пушча, Я. Вершы і паэмы / Я. Пушча. – Мінск : Беларусь, 1960. – 176 с.
4. Кляшторны, Т. Вершы / Т. Кляшторны. – Мінск : Беларусь, 1970. – 152 с.
5. Трус, П. Вершы / П. Трус. Мінск: Беларусь, 1967, – 144 с.
6. Жылка, У. Выбраныя творы / У. Жылка. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1998. – 358 с.
7. Журба, Я. Роднае. Лірыка / Я. Журба. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 144 с.
8. Дубоўка, У. Вершы / У. Дубоўка. – Мінск : Беларусь, 1970. – 192 с.
9. Александровіч, А. Вершы / А. Александровіч. – Мінск : Беларусь, 1970. – 176 с.
10. Таўбін, Ю. Вершы / Ю. Таўбін. – Мінск : Беларусь, 1969. – 152 с.

УДК 811.161.3 - 42: 821.161.3 – 1* Р.Барадулін

А. М. Ермакова

У прасторы без неба, у часе без пачатку і канца...

У артыкуле разглядаюцца прастора і час як катэгорыі, што адлюстроўваюць глыбінныя ўяўленні беларусаў аб арганізацыі

навакольнага свету, аб месцы чалавека ў гэтым свеце. Хранатоп – аснова канструкцыі, па якой фарміруецца жыццёвы шлях чалавека, этнасу. Адзначаецца арыентацыя беларускай свядомасці на лакальны свет, пасіўнае, натуральнае, арганічнае ўспрыманне прыродных з’яў. Вызначаецца цэнтральнае месца хранатопу дома як прасторы, проціпастаўленай знешняму свету.

“У выніку доўгіх і празмерных намаганняў у *прасторы без неба, у часе без пачатку і канца* мэта дасягнута. Сізіф глядзіць, як у лічаныя хвіліны камень скатваецца да падножжа гары, адкуль яго зноў давядзецца ўзнямаць да вяршыні...” [1, с. 306].

У прасторы без неба, у часе без пачатку і канца... чалавек сутыкаецца з ірацыянальным светам. “Я гаварыў, што свет абсурдны, але гэта сказана празмерна паспешліва. Сам па сабе свет проста неразумны, і гэта ўсё, што пра яго можна сказаць. Абсурдным з’яўляецца сутыкненне паміж ірацыянальнасцю і жаданнем яснасці, зоў якога адбіваецца ў самых глыбінях чалавечай душы. Абсурд роўна залежыць і ад чалавека, і ад свету” [1, с. 236].

Што ўтрымае чалавека разумнага і ірацыянальны свет у раўнавазе? На якой канструкцыі ў свядомасці чалавека трымаецца свет? Аснова такой канструкцыі – хранатоп [2, с. 5], прастора і час арганізуюць жыццёвы шлях чалавека. Асноўны прынцып хранатопу – адзінства і ўзаемапераход часавых і прасторавых характарыстык аб’екта. Прастора і час – сацыяльная рэальнасць, што выражаецца для чалавека пасродкам слова.

Прастора і час “узнікаюць”, фарміруюцца вакол чалавека, носяць антрапацэнтрычны характар. Адсюль і прыватныя разнавіднасці прасторы і часу: гістарычныя, сацыяльныя, псіхалагічныя, біялагічныя, семіятычныя, культурныя... Прасторава-часавая канструкцыя – зыходны крок на шляху канструявання нацыянальнай карціны свету, яна мае агульную кагнітыўную базу для носьбітаў нацыянальнай мовы і культуры.

Падчас даследавання ўяўленняў аб часе і прасторы, характэрных для беларускага светапогляду, звернемся да паэтычных тэкстаў. Паэтычны свет, па меркаванні Ю.М. Лотмана, з аднаго боку, уяўляе сабой мадэль рэальнага свету, а з другога боку, складаным чынам суадносіцца з ім. Паэтычны тэкст – гэта дыялектычны механізм пошуку ісціны, тлумачэння акаляючага свету і арыенціроўкі ў ім. “Мэта паэзіі не ў пошуку асаблівых прыёмаў, а ў пазнанні свету і зносінах паміж людзьмі, самапазнанні, самапабудове чалавечай асобы ў працэсе самапазнання і камунікацыі. У канчатковым выніку мэта паэзіі супадае з мэтай культуры ў цэлым” [3, с. 131]. У артыкуле

звернемся да тэкстаў выдатнага, глыбока нацыянальнага беларускага паэта Рыгора Барадуліна.

У даследаванні часу ў мове лінгвісты часцей за ўсё адштурхоўваюцца ад дзвюх традыцыйных мадэляў – цыклічнага і лінейнага часу. Катэгорыя часу выражаецца моўнымі сродкамі, якія адлюстроўваюць уяўленні, замацаваныя ў свядомасці этнасу, яго культуры. Уяўленні гэтыя нам падаюцца вельмі важнымі, бо яны не толькі сродак адлюстравання навакольнага свету для чалавека, але і праграма яго лёсу, яго “жыццёвага шляху”. Час бяжыць, ляціць, гады праходзяць, імчацца, пралятаюць.

Час у моўнай свядомасці беларуса і лінейны, і цыклічны. Моўныя сродкі здольныя выразіць псіхалагічную карціну “працякання” часу. Лінейны – ад пачатку і да канца: *Балючая з ракі ўцячэ вада. / Прышоўшы з невядомай стараны, / Юзе з табой з калыскі да труны* [4, с. 118]. Узнікае карціна абмежаванасці часу рамкамі жыцця чалавека.

Адначасова час бязмежны, рух не перарываецца апошнім уздыхам чалавека: *Ад бяды ўцячэш куды. / За табою ступае следам. / Як каханка, пакуль малады, / Як унучка за ціхім дзедам* (час разгортваецца лінейна ад маладосці да старасці) / *На кладах дазволіць журбе* (да смерці) / *Прарасці маладою травой / І замену знойдзе табе / Несуцешнаю ўдавою* (пасля скону рух не спыняецца) [4, с. 112].

Час усведамляецца чалавекам, але працякае асобна ад яго: *Я й сам пачынаю / прасіцца туды, / Дзе ўсе спачываюць трывогі, / Куды паўцякалі былыя гады* (адарваліся, пабеглі наперад), / *У крыўды кульгавай* (кульгавы не дагоніць) *пазычыўшы ногі* [4, с. 120].

Час можа адстаць ад цябе, вяртаць цябе назад: *На бацькоўшчыне / Ё даўнюю хату заходзь. / Вінавата сагнуся / У малёбным паклоне. / Тут цярпліва чакае / Тугая аброць, / Што каня нецярпення / Трымала ў палоне. / Пасядзі* (спыніся) *за сталом, / Дзе сядзелі Дзяды /... / Папрасі прабачэння / Ё забытай слязы, / Зразумей, што твае / Смеху варты турботы* (рух, дзеянні). / *Тут чакаюць цябе / На куце абразы* (вечнае), / *Цені ў стыхлых вуглах / І ў парозе – самота...* [4, с.8].

Наіўны чалавек марыць быць вечным, адмаўляецца верыць у магчымасць завяршэння жыццёвага шляху:

Днее змярканне, цямнее світанне, / Глухне паўдзён у сваёй глыбіні. / Цені, прывыклыя да хістання, / Прыцемкам дадаюць цішыні. / Цесна развідненасць ў зааблоччы. / Лашчыць жуду крумкачова крыло, / Гэта старэюць нашыя вочы, / А нам здаецца – / Старэе святло... [4, с. 13].

Каб мы, / Марнатраўцы часу жывога, / На момант забыліся пра гады, – / За нас пастарэлі нашы сады. / На зямлі маладая адна трывога [4, с. 29].

Час “прывязаны” да прасторы: *Ідзі за лёсам (рухайся лінейна), / як цень за днём, / Каб не ўтравела / сцежка (акрэслена прастора) да Бога! [4, с. 12].*

Час неаддзельны ад прасторы, месца лакацыі “Я” дакладнае, час і прастора не могуць існаваць без чалавека: *Час наш на неўміручай зямлі / На сябе пазірае ўстрашэла. / Падаліся грахі ў бабылі, / Кайнасць спознена запанела. / Зелянець чалавеку й траве / На зямлі неўміручай магчыма. / Ды Айчына – не аблачына / Нас чакацьме, / Бяз нас не сплыве... [4, с.15].*

Час у моўнай свядомасці не толькі лінейны, ён адначасова і цыклічны: *Не выдасць сэнс / Сваіх кладоў. / Сябе ратуе стомай праца. / Усё, / Што выйшла з халадоў, / Павінна ў халады вяртацца [4, с. 134].*

Не засыхае хмара дажджавая. / Трава жывая / Будзіць сон капца. / Апошняга нічога не бывае. / Жыццё і пачынаецца з канца [4, с. 188].

Чалавек вяртаецца ў розныя перыяды свайго жыцця: *Яны прылятаюць / Да кожнага ў госці, / Вяртаючы смех, / Даганяючы плач, / Сініца з маленства, / Жаўрук з маладосці, / Са сталасці – грак, / З небылосці – крумкач... [4, с. 139].*

Асаблівасцю культурнага хранатопу з’яўляецца дыскрэтнасць. Прастора ў моўнай свядомасці беларуса дыферэнцыравана на сваё і чужое; роднае, зразумелае і незразумелае, небяспечнае. Адсюль і жаданне схавацца ў родны кут, бо ўтульна адчуваеш сябе толькі сярод роднага. Для беларуса характэрна арыентацыя на лакальны свет, кроўныя сувязі, сувязі з зямлёй, пасіўнае, натуральнае, арганічнае ўспрыманне прыродных з’яў. Асэнсаванне часу глыбока звязана з прасторай, ён вельмі канкрэтны і неаддзельны ад “сваёй” зямлі, малой радзімы, прыродных рытмаў:

Лоб даверыць бацькаваму вязу, Абшчапіць шурпаты ствол рукамі. / Не пытацца, / не чакаць адказу, / Слухаць, / Як галодны сок блукае. / Думкамі радніца з каранямі, / Каб да сутнасці дапяцца ў змроку. / З аблачынамі дзяліцца снамі. / Да сябе / Вярнуць сябе здалёку... [4, с. 22].

Даўно не жыву / У мясцінах сваіх, / Ды імі жыву аднымі, / Ніхто ні іх, / ні мяне ад іх, / Нібы ад імя, не адыме. / Радзімы няма, / і няма мяне. / Я – подзмух ветру / З мясцінаў, / дзе снег у сне / Усміхаўся вясне / І з цёплай усмешкай / Загінуў. / Душа вяртаецца на

кругі, / Якія калісьці / накрэсліла каня, / Кругі вяртаньня, / Кругі тугі, / Кругі надзеі, / Кругі зніканьня... [4, с. 117].

Як бачым, цэнтрам прасторы з'яўляецца дом, які ўвасабляе ідэальны свет, гарманічна арганізаваную прастору, адзінства прыроднага і сацыяльнага. Дом гэты арганізаваны, створаны продкамі, толькі ён сапраўдны, неаддзельны ад чалавека свет: *Радзімы няма, / і няма мяне; Да сябе / Вярнуць сябе здалёку...*

Хранатоп дома прадстаўлены трыма разнавіднасцямі: дом-сям'я (маці, бацька), дом-вёска, дом-Радзіма.

Структура прасторы ў беларускай моўнай свядомасці антрапацэнтрычная. Прастора структурыруецца ў адносінах да чалавека з пункту гледжання яе засвоенасці. Зыходным пунктам з'яўляецца дом, які аб'ядноўвае сям'ю, род. Дом гэты будзецца па замацаванай у культурнай традыцыі мадэлі:

Як абжываўся наш крывіцкі пращур? / З вясновых сноў падмурак змураваў, / Паабчасаў праменне да жывіцы. / Самшыў касмата воблакамі сцены. / Узняў з прыгорбленых вясёлак кроквы. / Дах бліскавіцамі нарашаціў. / Накрыў хаціну абніжэлым небам. / Абгарадзіў шырока двор ракою (Прастора звужаецца, лакалізуецца, каб быць прыдатнай для жыцця, прастора засвойваецца, прыстасоўваецца чалавекам пад сябе і становіцца роднай). / А рыбіна раку панесла ў мора (І ў той жа час гэтая “прыстасаваная” прастора ёсць і цэлы свет, які ахоплівае ўсю астатнюю прастору, усю планету). / А пращур стог спакою накасіў. (У гэтай неабдымнай, “прыстасаванай прасторы” чалавек адчувае сябе спакойна). / Пад стогам вочы звёў, ды цесляра / Спаконнаклопатны ўстурыў занятак – / Стругаць нязломістых крывічанятак / Не толькі для свойго двара... (і працягвае бесперапыны жыццёвы рух) [4, с. 192].

Дом як свая прастора проціпастаўлены свету як вялікай прасторы, знешняй. Свая прастора пакрыта “абніжэлым небам”, знешняя – бязмежная, яна “мора”. Дома час цыклічны, ён пазбаўлены рашучага, мэтанакіраванага ходу, ён рухаецца па малым коле: тыдзень, год, чалавечае жыццё. Гістарычны рух аказваецца знешнім, ён кантрастуе з паўсядзённасцю, супярэчыць, перашкаджае ёй:

Клопат заўсягды малады, / Пра старасць не дбае час, / Даганяем свае гады, / А яны абганяюць нас. / Ад радасці й ад бяды / Стамляемся кожны раз. / Пнемся перахітрыць гады, / А яны пасьміхаюцца з нас. / Прагнем жывой вады / Набрацца аднойчы ў запас. / Молім злітавацца гады, / А яны ўжо не чуюць нас [4, с. 252].

Чалавек сутыкаецца з ірацыянальнасцю свету, а чакае шчасця і разумнасці. “У выніку доўгіх і празмерных намаганняў у прасторы

без неба, у часе без пачатку і канца мэта дасягнута. Сізіф глядзіць, як у лічанья хвіліны камень скатваецца да падножжа гары, адкуль яго зноў давядзецца ўзнямаць да вяршыні. Ён апускаецца ўніз” [1, с. 306].

Літаратура

1. Камю, А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов / сост. и общ. ред. А.А. Яковлева: перевод. – М. : Политиздат, 1989. – 398 с.
2. Ухтомский, А.А. Доминанта. / А.А. Ухтомский, – СПб.: Питер, 2002. – 448 с.
3. Лотман, Ю.М. О поэтах и поэзии / Ю.М. Лотман – СПб: Искусство, 1996. – С. 18–252.
4. Барадулін, Р. Калі рукаюцца душы... / Р.Барадулін, В.Быкаў – Мінск: ГА БТ “Кніга”, 2003. – 344 с.

УДК 81’373.612.2

С. Б. Кураш

Метафара як троп vs. Прынцып метафары (на матэрыяле беларускай і рускай моў)

У артыкуле праводзіцца размежаванне двух падыходаў да канцэптуалізацыі тэрміналексемы “метафара” – лінгвапаэтычнага (метафара – троп, вобраз) і лінгвасеміятычнага (метафара – знак, мадэль, спосаб канструкцыі тых ці іншых уяўленняў). У гэтым плане паказана спецыфіка функцыянавання слова “метафара” у сучасных камунікатыўных практыках па-за межамі ўласна філалагічнага дыскурсу на прыкладах з беларускай і рускай моў.

У далейшым развіцці метафаралагічных вучэнняў уяўляецца важным правесці размежаванне: уласна метафара (напрыклад, пэўная фраза, пэўны вобраз) vs. прынцып метафары (роднасць да метафары, метафарападобнасць). Апошняе – паняцце хутчэй семіятычнае, чым філалагічнае ці культуралагічнае. Па базавых сваіх уласцівасцях знак (семіятычны аб’ект) з’яўляецца роднасным да метафары. Метафара ў філалагічным сэнсе – знак знака, знак у квадраце.

Падкрэслім: гэта не абсалютызацыя метафарызма наогул, а толькі дабудоўванне метафаралагічнай парадыгмы звяном іншага